Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DET REGIONALE FAGLIGE KULTURMILJØRÅD
SØNDERJYLLANDS KULTURMILJØER – NR. 20

EN SØNDERJYSK KIRKEGÅRD – AABENRAA

En sønderjysk kirkegård – Aabenraa

Mere end 2.100 kirkegårde bestyrer den danske folkekirke i dag, og hver enkelt er som en åben historiebog om det lokale kulturmiljø. Tilsyneladende er kirkegårdene et stabilt element i vor kultur, i en nutid, hvor meget er under forandring, hvor befolkningen flytter, landsbyerne mister butikker, skoler og institutioner, og familiemønstre og begravelsesskikke brydes op. Kirkerne og kirkegårdene ligger der stadig.

Ser man nærmere efter, er kirkegårdene et spejl af det omgivende samfund, og sådan har det altid været. Engang lå kirkegårdene åbne hen, ligesom landsbymarken var åben uden de mange hegn. Da landsbyen blev opdelt mellem de enkelte gårde, fulgte kirkegården med, og der blev anlagt familiegravsteder, hver omgivet af hæk, sten eller gitter. Fra 1805 skulle gravlæggelser inde i kirkerne ophøre. Alle begravelser skulle finde sted på en kirkegård i det fri, og købstadkirker skulle anlægge en kirkegård uden for bygrænsen. Syd for Kongeåen blev der taget nye bykirkegårde i brug i Haderslev i 1808, i Flensborg i 1813, i Tønder i 1814, i Sønderborg kort efter og i Aabenraa i 1826. Jordfæstelse var den eneste form for begravelse, og kirkegårdene blev udvidet i takt med befolkningsudviklingen.

I dag er virkeligheden en helt anden, og kirkegårdene står med mange udfordringer, fordi begravelsesskik og familiemønstre er ændret på få år. Mere end 78 % af alle afdøde kremeres, og kistebegravelser er blevet en undtagelse. Små urnegravsteder breder sig på de større familiegravsteders bekostning, og stadig flere foretrækker et ganske lille minde i en fællesplæne. Et efter et nedlægges gamle familiegravsteder, og tomme arealer fylder stadig mere. De gamle kirkegårde er blevet for store. Det er beregnet, at Danmarks kirkegårde i dag giver plads til 55 milllioner gravsteder over for en befolkning på 5,6 millioner.

Resultatet er nye udfordringer for menighedsrådene. For samtidig med de stigende udgifter repræsenterer kirkegården en kulturarv, som der skal tages hånd om. Kirkegården fortæller om slægter og navne, steder og erhverv, skikke og stiludvikling gennem århundreder. Derfor har der længe eksisteret regler, som skulle sikre, at bevaringsværdige gravminder ikke forsvinder men bevares for eftertiden.

Det er værd at lægge mærke til disse regler, som senest blev fornyet i 2014 (vejledning nr. 9176 af 26. marts 2014, bekendtgørelse nr. 338, lovbekendtgørelse nr. 329 af 29. marts 2014). Her fastslås på den ene side, at bevaringsværdige minder på kirkegården skal registreres og dermed bevares, men lovgiveren har samtidig haft et vågent øje for, at bevaring koster. Derfor hedder det i vejledningens § 3: "Det er ikke hensigten med registrering af bevaringsværdige gravminder, at der nødvendigvis skal forefindes et registreret gravminde på hver kirkegård. ... Alder er ikke i sig selv afgørende ..." I § 5 siges, at provstesynet, som har den endelige beslutning om registrering og dermed bevaring, kan undlade registrering, "såfremt et tilsvarende gravminde allerede er registreret et andet sted i provstiet. Generelt bør det tilsigtes, at der registreres et mindre antal gravminder pr. kirkegård i provstiet. På den anden side skal der også tages hensyn til kirkegården som lokalt kulturhistorisk miljø ..."

De nye regler rejser således spørgsmålet rundt om i sognene: Hvad er det værd at bevare på vores kirkegård?

Dette er baggrunden for, at *kirkegården* er blevet emnet for nærværende hefte. Kirkegården i Aabenraa er valgt som eksempel, for her kan det vises, at en kirkegårds monumenter kan fortælle rigtig meget

om kulturmiljøet, både helt lokalt og mere regionalt. I Aabenraa dokumenterer mange sten, at Aabenraa var en af landets meget vigtige søfartsbyer, hjemsted for kaptajner og skibsværftsejere og menige søfolk. Andre gravsten vidner om storkøbmænd og industriherrer. Særlig mange viser en by, som gennem mere end 100 år var omdrejningspunkt i den nationale kappestrid. Nogle gravsten har dansk, andre tysk indskrift, for Aabenraa var og er en by i et grænseland. Den nationale ufred og den store historie afspejles af monumenter fra de slesvigske krige 1848-50 og 1864 og af gravene for modstandsmænd, som faldt i Danmarks frihedskamp. Der er minder over faldne i begge verdenskrige, grave over nedstyrtede allierede flyvere fra Anden Verdenskrig og hundredvis af grave for tyske flygtninge, som kom til byen i 1945.

Mange sider af byens og egnens historie kan den besøgende således strejfe ved at vandre forbi gravsted efter gravsted på kirkegården. Derfor er det vigtigt, at udvalgte minder bevares og ikke slettes, når gravstedernes fredningsperiode udløber. Den besøgende får dog først den historiske oplevelse, når stenene bringes til at tale. Det kan ske med diskrete infotavler, og i dag med hjælp af den nye informationsteknologi. I Aabenraa er det sket med opsætning af såkaldte qr-koder ved udvalgte gravsteder. De giver hver for sig adgang til en kort fortælling om historien bag det enkelte gravsted.

Nedenfor præsenteres 39 udvalgte gravsteder på Aabenraa kirkegård. På den måde tegnes streger til et skitseportræt af byens nyere historie. Noget lignende kan gøres med afsæt i hver eneste af Danmarks kirkegårde. Hver enkelt er som en lokal historiebog. Den skal blot åbnes.

Aabenraa kirkegård

Oprindelig foregik alle begravelser midt i byen på pladsen rundt om Sct. Nicolai kirke. Fra sidst i 1700-årene var pladsen for lille, og der var mange ubehageligheder forbundet med at begrave de døde så tæt på byens boliger. I 1803 indledtes derfor planlægningen af en ny kirkegård. Den blev indviet vest for byen ved Forstallé den 27. august 1826. Ved indvielsen bestod kirkegården af fire afdelinger, som strakte sig op til det nuværende kapel. I 1869 blev der udvidet med et areal mod nord, i 1904 med endnu et, og i 1945 kom den sidste udvidelse. I dag rummer kirkegården ca. 4.500 gravsteder.

1. Kaptajn Johan Frederik von Hegermann-Lindencrone (1802-1848)

Kaptajn Hegermann-Lindencrone var et af de første ofre på dansk side i krigen 1848-50. Han blev såret i slaget ved Bov 9. april 1848 og døde i Aabenraa umiddelbart derefter. Monumentet er fremstillet i København og blev indviet på Isteddagen 25. juli 1851. Hegermann-Lindencrone tilhørte en kendt officersfamilie. Faderen var generalløjtnant, broderen tjente som kommanderende general i krigen 1864. Lågen er rest af et støbejernsgitter, som oprindelig omkransede hele gravstedet.

2. "Da Sønderjylland vågnede": Frederik Fischer (1809-1871)

Den grå sandstensstele mindes en af foregangsmændene i 1800-årenes danske bevægelse i Aabenraa. Som barn blev Fischer ramt af børnelammelse og kunne ikke videreføre familiens søfartstraditioner. I stedet fandt han en levevej som urmager og blev en anerkendt astronom. Da de nationale modsætninger voksede frem i 1830'erne, protesterede Fr. Fischer mod den slesvig-holstenske bevægelse og formulerede i 1838 kampråbet for den danske bevægelse i Nordslesvig: "Danske er vi, og dansk tænker vi og føler vi; som danske har vi navn i fortiden og er kendt over hele kloden." Han tog initiativ til et dansk bibliotek, en dansk avis og var medstifter af Aabenraas danske forening Frederiksklubben. Indskriften hylder ham som "Fædrelandets tro Søn og den danske Nationalitets varme Talsmand".

3. Den tyske købmands- og skibsrederfamilie Lorentzen

Det store sandstensmonument med indsatte marmortavler på alle fire sider mindes to generationer af storborgerfamilien Lorentzen. Jürgen Lorentzen (1811-1888) var en af byens rigeste mænd og opnåede titlen kommerceråd. Han drev storhandel med jern, træ og korn og havde adskillige sejlskibe i søen. Sønnen Jürgen Lorentzen (1845-1913) videreførte den store købmandsforretning. Han var aktiv i byens bankverden og handelsstandsforening og fremtrædende i byens overklasse. Som tysksindet var han senator i bystyret og var medlem af kredsdagen. I 1912 måtte han indgive konkurs.

4. Den landskendte orgelbyggerfamilie Marcussen

Marcussens orgelbyggeri på Storegade i Aabenraa er Danmarks ældste, grundlagt 1806. Det er kendt som leverandør af fornemme orgler til ind- og udland. I tre store gravsteder ses gravsten over indehaverne gennem mere end 150 år. Jørgen Marcussen (1781-1860) grundlagde

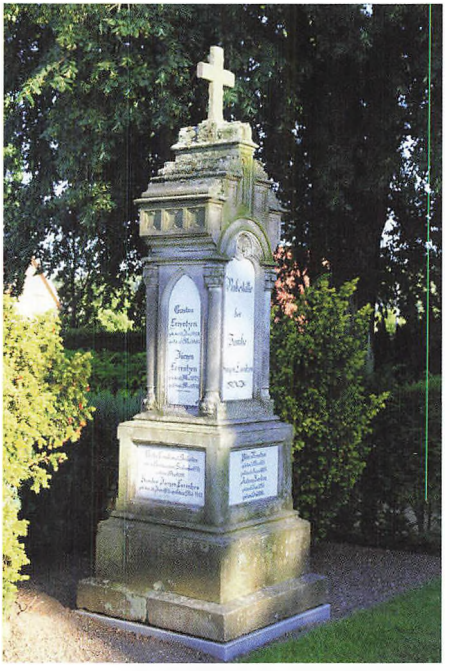

Storborgerne i 1800-årene lagde vægt på at få sig et præsentabelt gravminde. I nutidens Aabenraa synes deres efterfølgere ikke at have et sådant behov.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

firmaet og flyttede det til Aabenraa sammen med Andreas Reuter (1798-1847). Det blev videreført af Jørgen Andreas Marcussen (1816-1900).

5. Franziska Enge, kaldet Jomfru Fanny (1805-1881)

Fanny Enge var en syerske og vaskekone i Aabenraa, hvis historie fik væsentlig nationalpolitisk betydning. Den ugifte moder var kommet til Aabenraa fra Mecklenborg men havde fornemme beskyttere i amtmandsfamilien på Brundlund Slot. Det blev til en myte om, at Fanny var datter af kong Christian 8. og hans første gemalinde, Charlotte Frederikke af Mecklenborg. Fanny blev kendt for drømmesyn, som under det tyske styre efter 1864 gav Aabenraa-borgerne en tro på en dansk fremtid. Allerede før 1920 og igen i besættelsesårene 1940-45 blev Jomfru Fanny til en lokal kultfigur, hvis historie har givet stof til mange bøger og artikler. Hendes syner blev tolket som forudsigelser af Første Verdenskrig, Genforeningen, 2. Verdenskrig og Aabenraas fremtidige udvikling. En af Jomfru Fannys spådomme gik i opfyldelse, da kong Christian 10. i 1920 red over grænsen til Sønderjylland på en hvid hest.

Bikuben forneden på jomfru Fannys gravsted er et symbol for flid, som var meget benyttet på klassicismens gravminder.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

6. Amtmand Kr. Refslund Thomsen (1884-1960)

Kr. Refslund Thomsen var fra 1910 medredaktør af den sønderjyske politiker H.P. Hanssens blad Hejmdal i Aabenraa og var efter 1920 en hovedskikkelse i arbejdet for Sønderjyllands genforening og integration i Danmark. Efter 1920 blev han amtmand over Aabenraa-Sønderborg amter, og var som politiadjudant for de sønderjyske landsdele 1935-44 den centrale person i fastlæggelsen af de danske myndigheders kurs over for det nazificerede tyske mindretal.
Hustruen Ingeborg Refslund Thomsen (1891-1972) var datter af den sønderjyske fører H.P. Hanssen og bidrog selvstændigt til genforeningsarbejdet gennem en engageret indsats på sociale og nationale områder. 1947-57 var hun medlem af først Landstinget, så Folketinget og blev kendt i brede kredse som forfatter og debattør.

7. Skibsreder og værftsejer Gustav Raben (1819-1890)

Den sorte marmorobelisk mindes en af Aabenraas dengang rigeste og driftigste mænd. Raben indledte karrieren til søs og blev kaptajn, men gik senere i land og etablerede sig som skibsreder og værftsejer. I 1870'erne var han blevet byens største reder med en flåde på 17 skibe. På hans værft byggedes 25 store træskibe, primært til hans eget rederi. Han holdt stædigt fast ved træ og sejl, også da jern- og dampskibe havde vist deres overlegenhed. Raben var aktiv på den tyske side og blev førstesenator i bystyret. Han var desuden engageret i Kobbermølle ved Kruså, ejede Tørninggård og en mølle ved Haderslev.

8. Skibsbygmester Jürgen Paulsen (1814-1881)

Træskibsværfter var 1800-årenes største arbejdspladser i Aabenraa. Ældst var Paulsens værft, grundlagt 1752. Det var det eneste af Aabenraas skibsbyggerier, der overlevede Englandskrigene og stod derfor parat til at levere sejlskibe til byens redere, da freden kom. Jürgen Paulsen beskæftigede fra 1847 op mod 90 mand og byggede omkring 80 skibe. I den nationale kamp stod han på slesvig-holstensk side. På dette værft løb det sidste store Aabenraa-sejlskib af stablen i 1883.

9. Digteren og sprogforskeren Nikolaj Andersen (1862-1919)

Nikolaj Andersen var født på Sundeved og vandt anerkendelse for sine studier af sønderjysk folkemål, som han også benyttede i sine digte og fortællinger. Han blev sekretær og bibliotekar for Sprogforeningen og vært på foreningens danske forsamlingshus Folkehjem i Aabenraa og var en tid lang redaktør af det danske dagblad Hejmdal. Med disse mange aktiviteter var han en af de centrale mænd i de danske organisationer, hvis arbejde i 1920 muliggjorde Genforeningen.

10. Klassicistisk gravminde: Læge Carl Vilh. Carlsen (1794-1838)

Den smukke sandstensstele er prydet af et udvalg af symboler typiske for klassicismens gravsteder: egeløv,

Læge Carlsens forfinede gravstele fra 1838 er enestående for Aabenraa. Langt flere monumenter med samme symbolverden findes på kirkegårdene i nabobyerne Haderslev og Flensborg. Foto Martin Bo Nørregård 2014.

æskulapstav, olielampe, ugle på træ, fakler, timeglas, bikube, sommerfugl. Carlsen var født i København, blev uddannet som kirurg og døde som praktiserende læge i Aabenraa.

11. Naziføreren Frits Clausen (1893-1947)

Frits Clausen var fører for det danske nazistparti i årene 1933-43. Faderen havde en stor isenkramforretning i Aabenraa, moderen tilhørte en anset og velhavende dansksindet lokal bondefamilie. Selv var han i de yngre år aktiv i det danske arbejde i Sønderjylland. Efter lægeeksamen i 1923 blev han en afholdt familielæge i Bovrup. Politisk var han højreorienteret og blev i 1933 fører for det danske nazistparti DNSAP. I Bovrup opnåede partiet op mod 25 % af stemmerne ved folketingsvalgene. Fra 1939 sad han i Folketinget, men hans forsøg i 1940 på at kuppe sig til regeringsmagten slog fejl. Samarbejdet med besættelsesmagten gav ham status af landsforræder. I maj 1945 blev han arresteret, men døde inden retssagen for højforræderi gik i gang.

12. Danmarks største skibsreder: Jørgen Bruhn (1781-1858)

Jørgen Bruhn var den fremmeste repræsentant for Aabenraas søfart i storhedstiden i 1800-årene. Bruhn kom fra en fremtrædende skipper-

Den danske nazifører Frits Clausens gravsten blev flere gange i 100-året for hans fødsel genstand for hærværk. Det blev nødvendigt med politiopbud, og endnu i dag bærer stenen spor af en betonagtig belægning, som blev smurt på. Foto Martin Bo Nørregård 2014.

og bondeslægt på Løjt og tjente sig op fra skibsdreng til kaptajn og reder. Ved sin død var han byens rigeste mand og Danmarks største skibsreder, ejer af øen Kalvø med skibsværft, flere møller og teglværker. Han deltog i bystyret i Aabenraa, hvor han boede i Redergården på Storetorv. Hans værft byggede skibe, der klart overgik, det man i forvejen kendte i Aabenraa. Som anerkendelse for de fremragende resultater blev han tildelt titlen kongelig "agent".

Den mægtige provinsmatador Jørgen Bruhn fik en temmelig beskeden gravsten. Var det udtryk for økonomisk ansvarlighed? Foto Martin Bo Nørregård 2014.

13. Maleren Jes Jessen (1743-1807)

Jes Jessen var malermester i Aabenraa og blev kendt for talrige kunstneriske udsmykninger af kirker i Sønderjylland og for inventarstykker, blomstermalerier, portrætter og by-, havne- og landskabsbilleder. Han var læremester for C.W. Eckersberg, kendt som "dansk malerkunsts fader". Jes Jessens sønner stod til søs og blev kendte kaptajner og redere. Efterslægten er senere og frem til i dag indgået i tæt samarbejde med den kendte Aabenraa-skibsrederfamilie Jebsen (se nr. 15). Jessen ligger næppe begravet i gravstedet, da han døde 20 år inden kirkegården blev indviet, men familien har tidligt ønsket at mindes den kendte stamfader i familiegravstedet på den nye kirkegård.

Aabenraa-maleren Jes Jessen, Eckersbergs første læremester, har sin gravsten på Jessenfamiliens gravsted. Han døde 1807. Måske er hans ben overført hertil fra den gamle kirkegård. Foto Martin Bo Nørregård 2014.

Kaptajnsgravsteder er et særkende for Aabenraa kirkegård og skibsportrætterne deres mest markante symbol.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

Monumental er sarkofagstenen på gravstedet for dampskibsrederen Michael Jebsen, grundlæggeren af de i dag verdensomspændende Jebsen-aktiviteter.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

14. Skibsrelieffer og kaptajner

Aabenraas position som søfartsby fremgår af mange kaptajnsgravsteder, hvor flere gravsten prydes af fine skibsrelieffer. Den nygotiske sandstensstele på familien Kochs gravsted bærer på vestsiden to foldede hænder i en krans og på østsiden et vinget timeglas i slangens evighedssymbol. Derunder en tremaster. Skibet er aftaklet og fortøjet ved fire Duc d'Alber som udtryk for, at den afdøde kaptajn var gået i land og er død dér.

15. Skibsrederfamilien Jebsen

Jebsen-familien er den mest kendte af Aabenraas mange gamle søfartsfamilier. Familiens gravsteder findes flere steder på kirkegården og spænder over to århundreder. Stamfader Michael Jebsen (1790-1863) havde succes som kaptajn og reder for store sejlskibe i fart på Sydamerika. Hans søn Michael Jebsen (1835-1899) skabte et stort dampskibsrederi med fart på Kinakysten. Han var med til at oprette Aabenraa Aktiebryggeri og var aktiv som tysksindet politiker i Aabenraas bystyre og i rigsdagen i Berlin. Han tog initiativ til det tyske mindretals samlingssted på Knivsbjerg og Bismarck-monumentet dér. Siden har virksomheden udviklet sig til et verdensomspændende foretagende. I Aabenraa varetager Rhederi M. Jeb-

sen A/S udstrakte ejendomsbesiddelser. Firmaerne Jebsen & Co. Ltd. i Hongkong og søsterfirmaet Jebsen & Jessen er globale handels- og ingeniørfirmaer. Jebsen-familien har siden 1840erne indtaget en fremtrædende plads blandt de tysksindede i Nordslesvig. Flere unge sønner, som faldt i tysk krigstjeneste under Første Verdenskrig, er mindet med gravsten på familiegravstederne.

16. Mindesmærke for de danske faldne 1848-50

Under Den første Slesvigske Krig 1848-50 blev mange sårede og syge soldater indlagt på lazaretter i Aabenraa, især efter slaget ved Isted 25. juli 1850. Mindst 30 af de indlagte danske soldater døde, mange af tyfus, og de blev begravet i en fællesgrav på kirkegården. I 1851 lod byens danske borgerskab dem minde med den store sandstensobelisk hugget af den kendte stenhugger Klewing fra Flensborg. En af de danske soldater, som døde på lazaretterne, var menig Niels Peter Bruun. Han fik sin egen mindesten på gravpladsen inden for smedejernsgitteret øst for sandstensobelisken. Her står også gravkorset for Nis Peter Gregersen, som blev begravet i Aabenraa efter at være død af sine sår på Dybbøl 18. april 1864.

Mindesmærket for de danske faldne 1848-50 blev opsat af en lokal dansksindet komité. Et minde over de tysksindede var tiden ikke til. Foto Martin Bo Nørregård 2014.

De tyske faldne 1848-64 fik først et minde i 1866. Det bar slagordet for et selvstændigt Slesvig-Holsten: "up ewig ungedelt". Indskriften under det slesvig-holstenske våbenskjold mod øst blev genophugget i 2015. Foto Kim Furdal 2015.

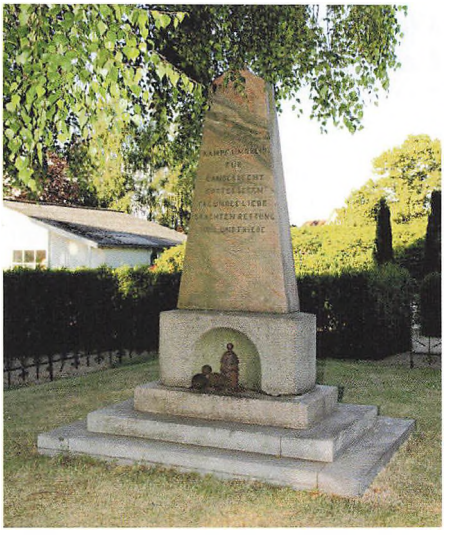

De tyske faldne 1848-64 fik først et minde i 1866. Mindesmærket bærer på vestsiden indskriften "Kampf und Leid für Landesrecht. Gottessegen Freundesliebe brachten Rettung Heil und Liebe". Den rummer et entydigt slesvig-holstensk budskab.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

17. Slesvig-holstensk krigsmindesmærke 1848-50 og 1864

Igen i 1864 var der krigslazaretter i Aabenraa, hvorfra en del døde blev begravet på kirkegården. Efter krigen fik byens tysksindede opsat et mindesmærke over de i alt 42 slesvig-holstenske og tyske soldater, som var begravet på kirkegården i begge slesvigske krige. Sandstensstelen over de tyske soldater blev indviet den 30. oktober 1866. Den er nederst på forsiden mod øst prydet af det slesvig-holstenske våbenskjold. I en niche på bagsiden mod vest er anbragt en granat og tre kanonkugler. Indskriften mindes de faldnes kamp for Landesrecht og Vaterland, dvs. et samlet Slesvig-Holsten under augustenborgsk ledelse. I 1866 var det en bristet drøm. Slesvig-Holsten blev i stedet en provins af Preussen frem til 1920.

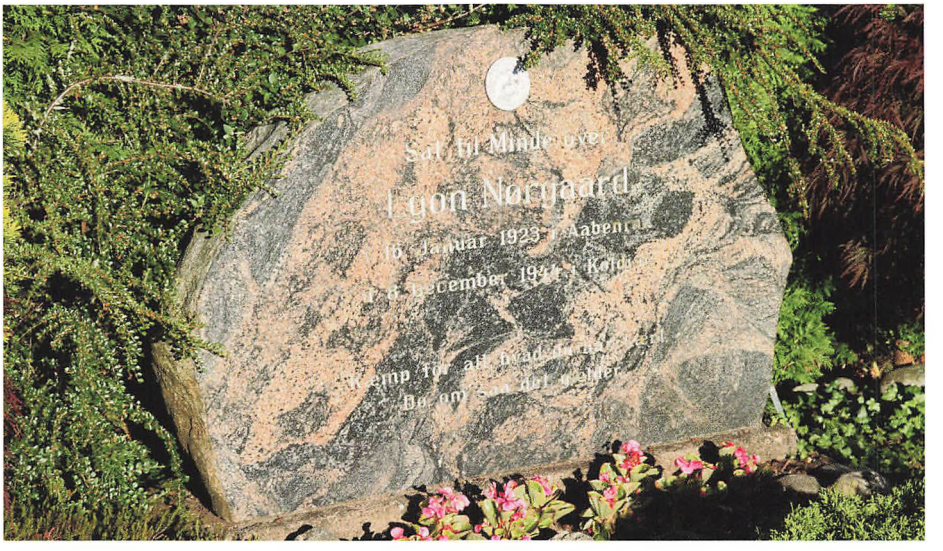

Mange gravminder over faldne frihedskæmpere bærer den officielle bronzemedaljon "Faldet i Danmarks frihedskamp 1940-1945", således også stenen over Egon Nørgaard.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

18. Jernbanesabotøren Egon Nørgaard (1923-1944)

Telefonmontør Egon Nørgaard var en af de aktive modstandsmænd på Aabenraa-egnen i 1944. Han var med til at udgive det illegale blad Budstikken, det eneste illegale blad der blev udgivet lokalt i Aabenraa-området under krigen. Han dannede oplandsgrupper mellem Rødekro og grænsen og var med til at lede mange jernbanesabotager. Den 17. oktober 1944 blev han taget og ført til Kolding. Den 8. december blev han skudt af Gestapo ved Skrydstrup flyveplads, "under flugtforsøg", som det hed i indberetningen.

19. Minister og borgmester Camma Larsen-Ledet (1915-1991)

Camma Larsen-Ledet var socialdemokratisk borgmester i Aabenraa 1970-85, medlem af folketinget og familieminister i ministeriet Krag 1966-68. I hendes tid som borgmester fortsatte udbygningen af Aabenraa til en moderne by med nye kvarterer, sociale institutioner og havnefornyelse. Samtidig beklædte hun talrige poster på landsplan, ikke mindst i kommunalpolitisk sammenhæng. Ægtefællen Clement L.-L. (1915-84) var søn af den landskendte afholdsagitator Lars L.-L. og lokalredaktør for det socialdemokratiske dagblad Sønderjyden.

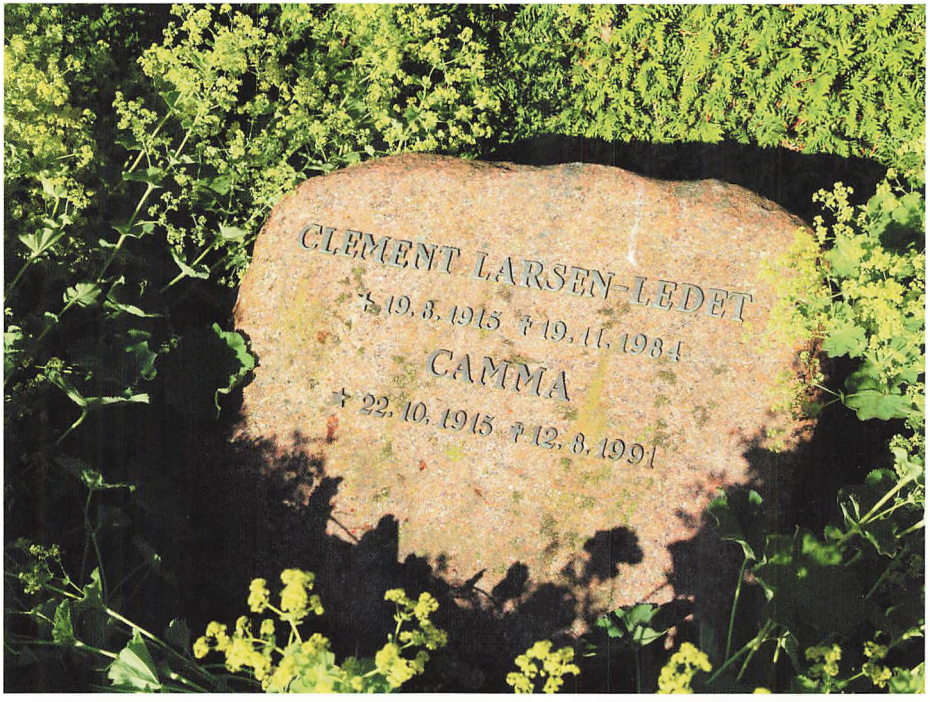

Camma Larsen-Ledets gravsten er i sig selv ikke bemærkelsesværdig. Men den fortæller et væsentligt stykke by- og landshistorie og gemmes derfor for eftertiden.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

20. Den danske patriot Martin Bahnsen (1809-1875)

Bahnsen tilhørte et kendt farverdynasti i Aabenraa. I 1850- og 1860erne var han en af byens førende dansksindede borgere og blev rådmand og valgt til Stænderforsamlingen i Flensborg. I 1864 agiterede han for en deling af Slesvig, som skulle redde Danmark fra at afstå hele det gamle hertugdømme ved den forestående fredsslutning. Efter freden kæmpede han videre for at få gennemført en afstemning. Hans model blev senere til virkelighed med grænsedragningen i 1920.

21. Skibsrederfamilien Jessen

Kaptajnsfamilien Jessen nedstammer fra maleren Jes Jessen (se nr. 13). Den tæller flere generationer af kaptajner og skibsredere. Ligesom Jebsenfamilien (se nr. 15) indtager familien en kendt plads i det tyske mindretal. Den dag i dag indgår de to familier i et verdensomspændende samarbejde, nu med Hongkong som centrum.

22. Politikeren H.P. Hanssen (1862-1936)

H.P. Hanssen var de danske sønderjyders leder i årene frem til Genforeningen i 1920, da han blev dansk minister og folketingsmand. Han blev født på gården Nørremølle i Sundeved og blev fra 1880erne hovedkraften i organiseringen af den danske bevægelse i Sønderjylland. Fra 1893 var han udgiver af avisen Hejmdal i Aabenraa, blev medlem af den preussiske landdag

H.P. Hanssens gravminde er beskedent - slet ikke på højde med dets historiske fortælling. Foto Martin Bo Nørregård 2014.

og den tyske rigsdag i Berlin. I 1918 stillede han sig i spidsen for kravet om Nordslesvigs genforening med Danmark. Hans moderate grænsepolitik bidrog til at muliggøre en holdbar grænsedragning ved Genforeningen i 1920.

23. Rigsdagsmand I.P. Junggreen (1827-1886)

Junggreen ejede en tobaksfabrik i Aabenraa og blev efter 1864 en fremtrædende talsmand for landsdelens danske bevægelse. Han var medstifter og første formand for den danske forening Sprogforeningen og indtil sin død dansk medlem af den tyske rigsdag i Berlin. Her tog han især ordet om sproglige og nationale forhold i Nordslesvig.

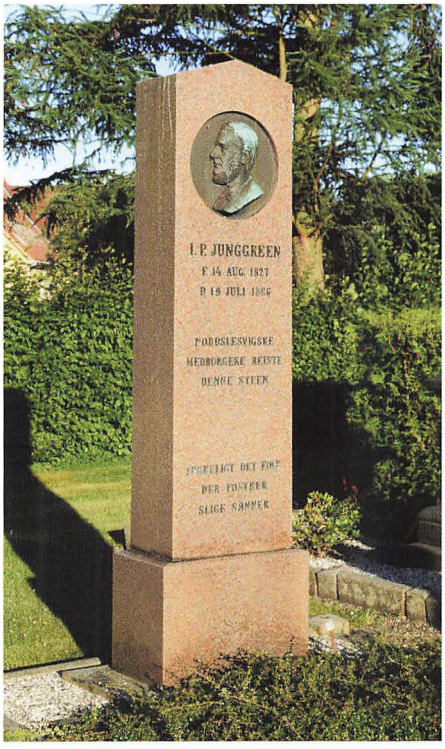

Mange af lederne af det sønderjyske nationale danske arbejde mellem ca. 1840 og 1955 havde bopæl i Aabenraa. Derfor præger deres historie byens kirkegård, ligesom kaptajnernes historie.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

24. Tyske storborgerfamilier Maag og Voetmann

Familierne Maag og Voetmanns sorte marmorobelisk minder om to familier fra byens tysksindede storborgerskab i 1800-årene. Thomas Maag (1811-93) var en af byens ansete kaptajner. En datter blev gift med Christian Voetmann (1844-1917) fra den velhavende Voetmann-købmandsfamilie. Han var som senator et fremtrædende

Søfart og handel var de tysksindede storborgerfamilier Maag og Voetmanns verden.
Foto: Martin Bo Nørregård 2014.

medlem af bystyret og erhvervede sig hædersbetegnelsen Kommerzienrat. Stenen for hans far, firmagrundlæggeren Johan Jacob Voetmann (1803-64), ligger foran obelisken. Handelshuset Voetmann var gennem mere end 150 år et af byens førende i handel med tømmer, jern og bygningsmaterialer.

25. Dansk industri- og kaptajnsborgerskab

En bemærkelsesværdig stengruppe bærer danske indskrifter og minder om fremtrædende kaptajner, håndværkere og industriherrer i byens danske borgerskab. Gravstenen for rebslagerfamilien Garben er en brudt søjle af rød granit. Gennem fire generationer fremstillede firmaet tovværk til de mange Aabenraaskibe. Virksomheden har givet navn til gaden Reberbanen.

Familiebegravelsen for Stallknecht-familien er en sort granitobelisk. Jernstøber Andreas Tolstrup Stallknecht (1824-82) stammede fra Horsens og grundlagde i 1851 byens første jernstøberi og investerede også i byens skibsfart. Hans fabriksbygninger Slotsgade 24 er stadig bevaret. Ved siden af ses gravstedet for svigersønnen kaptajn Christian Schütt (1833-1900). Han overtog jernstøberiet og byggede en af de første og fornemste privatvillaer i Aabenraa, "Villa Anna Caroline", Haderslevvej 3, Aabenraas udfaldsvej mod nord. Villaen var opkaldt efter hustruen Anna Caroline f. Stallknecht.

En grå granitobelisk ved siden af

Jernstøberier var frontløbere i den tidlige industrielle bevægelse fra 1840'erne, i Aabenraa Stallknechts jernstøberi. Yderst til højre Schütt-obelisken med en tremaster. Foto Martin Bo Nørregård 2014.

markerer familiebegravelsen for kaptajnsfamilien Schütt. Ligesom på andre kaptajnsgravsteder ses en marmorplade med relief af en aftaklet tremaster.

26. Kaptajn Eschel Krabb (1824-1888)

Den ret anonyme gravsten står over en af de mange vidtberejste kaptajner, som i 1800-årene gjorde Aabenraa kendt på verdenshavene. Krabb var landmandssøn fra Løjt og stod til søs som 16-årig i 1841. Fra skibsdreng tjente han sig op til kaptajn og fik en imponerende karriere i sejlads på Sydamerika, Californien, Indien, Kina og Australien. Han førte flere af Bruhn-familiens berømte skibe og blev selv partsreder. 47 år gammel gik han i land og var derefter skibsinspektør for de store Aabenraa-redere. Krabbs erindringer er udgivet som bog i 2012. Nedenfor Eschel Krabbs gravsten ligger gravstenen for datteren Anna. Hun blev gift med Friedrich Raben (1851-1922), søn af

Gravstenen over den tyske folkekirkepræst Carl Beuck er ordinær, men den minder om en tysksindet borgers hæderværdige indsats, dengang nazismen inficerede dele af mindretallet.
Foto: Martin Bo Nørregård 2014.

den fremtrædende Aabenraa-reder og skibsværftsejer Gustav Raben (se nr. 7).

27. Malerinden Franciska Clausen (1899-1986)

Franciska Clausen var datter af den talentfulde og velhavende Aabenraa-købmand Peter Clausen (1863-1924). Hun blev uddannet ved akademier i Weimar, München, Berlin, Paris og København og blev inspireret af tidens avantgardekunstnere. Som medlem af den internationale gruppe Cercle et Carré skabte hun værker præget af konstruktivismen og blev en af pionererne i 1900-årenes abstrakte kunst. Fra 1931 boede hun i Aabenraa og måtte ernære sig som portrætmaler, da hjembyen ikke havde megen forståelse for hendes abstrakte kunst. Flere værker kan i dag ses på Kunstmuseet Brundlund, portrætter indgår i billedsamlingen på Folkehjem.

28. Pastor Carl Jürgen Johannes Beuck (1887-1985)

Carl Beuck var præst for den tyske del af folkekirkens menighed i Aabenraa. Før og under den tyske besættelse stillede han sig i opposition til nazificeringen af det tyske mindretal og oplæste i 1943 biskoppernes hyrdebrev om de danske jøder. Det gav ham vanskeligheder i forhold til mindretallets nazistiske ledelse. Til gengæld blev han værdsat hos de danske myndigheder og i den loyale del af den tyske befolkning. I 1945 hørte han til den kreds i mindretallet, som underskrev den såkaldte "Haderslev-erklæring", som fordømte mindretallets politik under nazistisk ledelse og erklærede loyalitet over for den danske stat.

29. Sprogforeningsformand Mathias Andresen (1858-1916)

Mathias Andresens biografi udtrykker mange elementer i det danske kulturarbejde under tysk styre før Genforeningen. Han var læreruddannet, men kunne ikke acceptere den tyske folkeskoles fortyskning af børnene og blev i stedet lokalredaktør for den danske avis i Aabenraa. Fra 1889 ledede han den danske Sprogforenings arbejde med bøger og børneblade. Han redigerede Sprogforeningens Almanak, udgav den "Blå Sangbog" og var til sin død formand for Sprogforeningen. Fra Johan Junggreen overtog og videreførte han den tobaksfabrik i Aabenraa, som var grundlagt af J.P. Junggreen (se nr. 23). I Billedsamlingen på Folkehjem hænger hans portræt, malet af Franciska Clausen (se nr. 27).

30. Michelsen-familien på "Michelsens Gård"

"Michelsens Gård" i Kolstrup hører i dag under Aabenraa Museum. Det store gravsted samler en del af slægten gennem flere generationer. Den brudte søjle i rød poleret granit er rejst over gårdejer og løjtnant Jacob Michelsen (1845-1899). Han var søn af skibsbygmester Mads Michelsen, en af Aabenraas fremtrædende værftsejere og overtog gården i Kolstrup fra sin svigerfar.

Han var i et årti til sin død formand for Sprogforeningen. Gravstedet rummer også stenen for datteren Marie, gift Thomsen (1878-1961) Hun er kendt for en bog om Jomfru Fanny (se nr. 5)

31. Sønderjyder faldet i Verdenskrigen 1914-1918

Op til Genforeningen i 1920 var Sønderjylland en del af Preussen og blev inddraget i Verdenskrigen 1914-18. Omkring 30.000 unge mænd fra Sønderjylland blev indkaldt til krigstjeneste, 5.300 faldt. De fleste blev begravet i store fællesgrave nær slagmarkerne, men ofte blev den enkelte faldne også mindet med en gravsten på familiegravstedet derhjemme. Indskrif-

I Første Verdenskrig blev de faldne fra Aabenraa begravet på fremmede kirkegärde, men en del blev mindet på familiegravstedet. Stenene over de tysksindedes udtrykker loyalitet og støtte til krigen, hos de dansksindede udtrykker nøgternheden diskret en distance. Foto Martin Bo Nørregärd 2014.

terne røber familiens nationale sindelag. Stenene over tysksindede faldne er på tysk og bakker op om krigen: Soldaten er faldet for "sein Vaterland", han "kämpfte für Deutschlands Grösse und erlitt den Heldentod", nogle faldt i Frankrig "an der Somme" eller "in der Nordsee", nogle i Rusland.
Mindestenene over dansksindede faldne tager ikke stilling til krigen. De røber kun sindelaget gennem indskriftens danske sprog.

I Første Verdenskrig blev de faldne fra Aabenraa begravet på fremmede kirkegårde, men en del blev mindet på familiegravstedet. Stenene over de tysksindedes udtrykker loyalitet og støtte til krigen, hos de dansksindede udtrykker nøgternheden diskret en distance.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

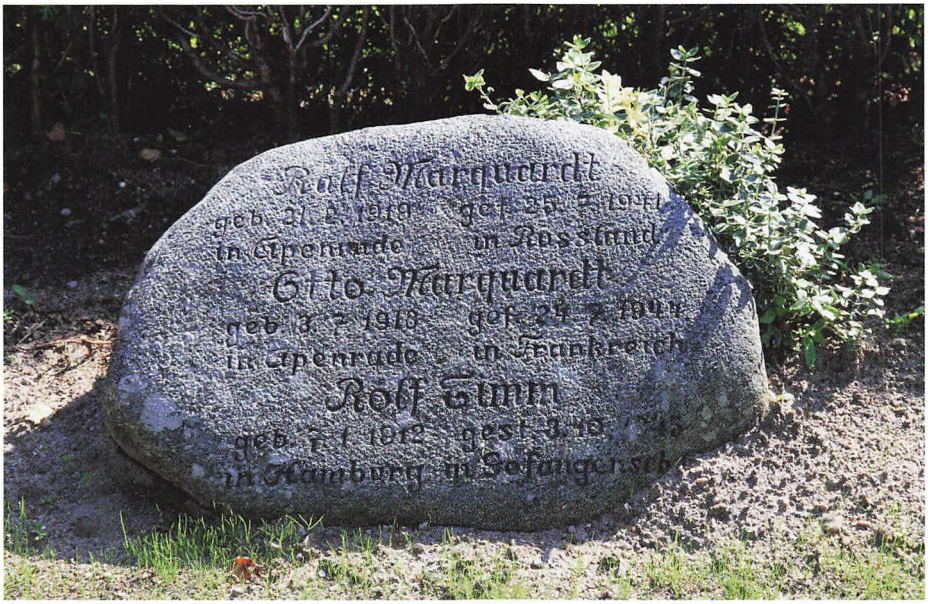

Der er en del mindesten på Aabenraa kirkegård over tyske nordslesvigere faldet i frivillig tysk krigstjeneste under 2. Verdenskrig. De bærer en trist historie og en advarsel til eftertiden.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

32. Tyske frontfrivillige 1939-1945

Under Verdenskrigen 1939-45 deltog mere end 2.150 unge mænd fra det tyske mindretal i Sønderjylland som frontfrivillige i tysk krigstjeneste. 700 faldt, og en del er mindet med gravsten på familiegravene. I familien Marquardt faldt Rolf i Rusland 1941, Otto i Frankrig 1944, og Rolf Timm døde i fangenskab 1944. Skorstensfejerfamilien Weissenborn mindedes en falden i begge verdenskrige, i 1915 og 1945.

33. Tyske soldater fra Første Verdenskrig

Under Første Verdenskrig 1914-18 fik Aabenraa indkvartering af tyske soldater. 21 døde og blev begravet på kirkegården. Her fik hver sit granitkors med navn, data og angivelse af rang og titel.

34. Russiske krigsfanger

Under Første Verdenskrig 1914-18 overførte den tyske hær mere end 5.000 allierede krigsfanger til Nordslesvig, herunder mange fra Rusland. Fra 1915 blev de fleste russiske soldater benyttet til landbrugsarbejde og blev indkvarteret rundt om i landsbyerne. I krigens allersidste måneder døde 20 russere, der hørte under fangekommandoen i Aabenraa, og de blev alle begravet på kirkegården. På deres grave blev der i 1925 rejst cementkors med navn og fødsels- og dødsdato. Indvielsen blev foretaget

Gravsten for 154 allierede soldater er samlet omkring det britiske Cross of Sacrifice - et anlæg som på mange andre kirkegårde i ind- og udland. Foto Martin Bo Nørregård.

af popen fra den russisk-ortodokse kirke i København. Samme type granitkors er benyttet på krigsfangekirkegården i Løgumkloster.

35. Allierede flyvergrave 1940-1945

Under Anden Verdenskrig styrtede omkring 1.000 britiske og amerikanske flyvere ned over Danmark på vej til eller fra luftangreb i Tyskland. Fra 1942 blev de nedstyrtede fra det sønderjyske område begravet samlet på Aabenraa kirkegård, som blev hvilested for i alt 154 soldater fra det britiske statssamfund og andre allierede. Efter krigen blev gravpladsen udformet som mindested i lighed med britiske soldatergrave andetsteds på kloden. Gravstenene er samlet omkring det britiske mindesmærke Cross of Sacrifice skabt af arkitekt Reginald Blomfield for den engelske krigergravskommission efter 1. Verdenskrig.
I 1946 blev der også opsat et dansk mindesmærke, udformet af Aabenraa-kunstneren I.P. Junggreen Have. Det er en granitstele med bronzerelief forestillende en ung mand, der synker blandt flyvende fugle.

36. Tyske flygtningegrave 1945

Fra februar til maj 1945 ankom omkring 6.500 flygtninge til Aabenraa på flugt fra Den røde Hærs indmarch i de tyske østprovinser. De blev indkvarteret i tyske og danske skoler og

Den lange, lange række af ensartede gravsten over 254 tyske østflygtninge, som døde umiddelbart efter ankomsten til Aabenraa i 1945, taler et tydeligt sprog.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

hos medlemmer af det tyske mindretal. Mange var gamle, kvinder og børn og gravide kvinder. I de næst følgende måneder blev der registreret i alt 261 dødsfald, især blandt spædbørnene. 89 af de døde var ikke fyldt ét år, 107 var under fem år gamle. De er mindet med en fælles mindesten med indskrift på tysk og dansk, og desuden har hver af de døde fået sin gravsten med navn og fødsels- og dødsdato.

37. Skt. Hedvig-søstrenes fællesgravsteder

I 1926 oprettede den katolske søsterorden Skt. Hedvig-søstrene et hospital i Aabenraa opkaldt efter Nordens apostel Ansgar. I 1937 byggedes også en kirke til den katolske menighed. Skt. Hedvig-søstrenes 44 grave er samlet i to fællesgravsteder, hver fordelt omkring en stele med kors og den korsfæstede Kristus i bronze. Desuden er der to gravsten for præster i ordenen. Hver sten bærer den afdødes navn og nederst inskriptionen R.I.P.: Requiescat in pace – Hvil i fred.

38. Modstandsmanden Peter M. Koch (1888-1944)

Under den tyske besættelse 1940-45 gennemførte tilrejsende sabotører fra Varde og fra sabotagegruppen Holger Danske i samarbejde med lokale modstandsfolk den 5. februar 1944 en stor sabotageaktion

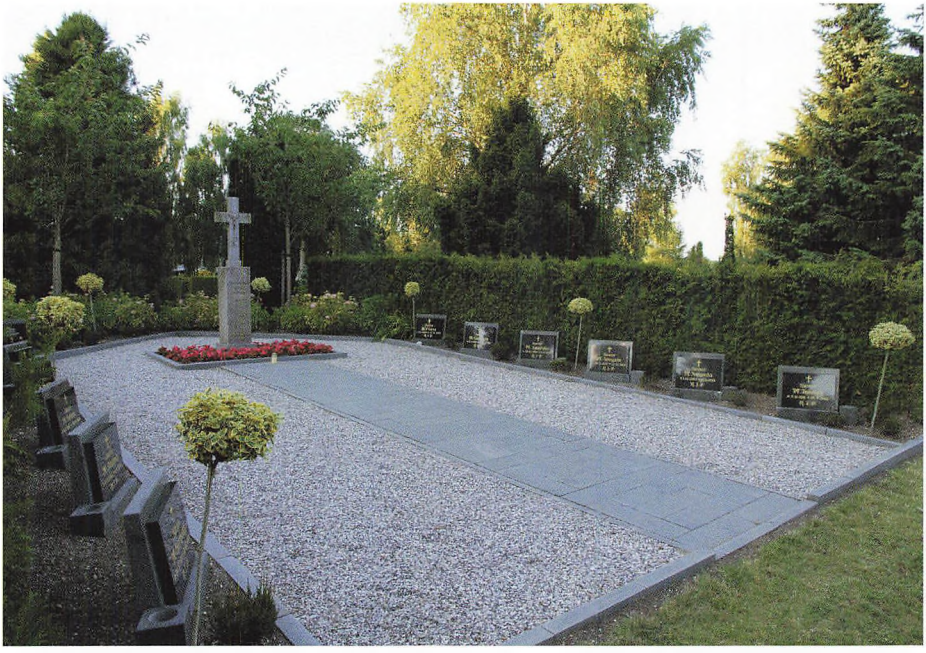

Skt. Hedvig-søstrenes fællesgravsteder.
Foto Martin Bo Nørregård 2014.

mod to virksomheder i Aabenraa. Automobilhandler og mekaniker Peter M. Kochs hjem i Styrtom i Aabenraas sydlige udkant var hovedkvarter for sabotørerne. Her blev de opsporet af tyskerne, og det kom til ildkamp. Koch blev arresteret og deporteret til den tyske koncentrationslejr Neuengamme, og døde den 16. november 1944 på en udkommando i Husum-Schwesing lejren.

39. Amtsborgmester Erik Jessen (1919-2002)

Erik Jessen var født og opvokset i Aabenraa og var med til at videreføre det store manufakturfirma, som var grundlagt af faderen Peter Jessen. Efter tolv år som borgmester blev han amtsborgmester i 1970 og fik afgørende betydning for opbygningen af den nye Sønderjyllands amtskommune. Han fremmede udviklingen af det dansk-tyske samarbejde hen over den dansk tyske landegrænse og var blandt meget andet også formand for Sydbank og Nykredit.

Jessen-familien fik stor betydning for udviklingen i Aabenraa og Sønderjylland gennem næsten trekvart århundrede. Stenene i sig selv siger det ikke, men de minder om den store historie. Foto Martin Bo Nørregård 2014.

Pjecen er udgivet 2015 af "Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland".

Tekst: Lars N. Henningsen.
Redaktion: Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL - Lokalhistorie.

Pjecen er sat med Palatino.
Layout og sats: Signflex.dk

Trykt: Quickpaper.dk.

ISSN: 1602-443

Forsidebillede:
Gravkors og gitre hørte til produktionen i de små købstadsjernstøberier i 1800-tallet. På Aabenraa kirkegård er de fleste borte i dag. Lågen på Hegermann-Lindencrones grav og gitrene ved mindesmærkerne for krigene 1848-64 er rester af meget mere. Foto: Martin Bo Nørregård 2014.

Litteraturliste

Anne-Helene Michelsen og Henrik Fangel: *Aabenraa kirkegård – gravsten og mindesmærker.* Aabenraa 1985.

Lars N. Henningsen: Krigene 1848-50 og 1864 og mindesmærkerne på Aabenraa kirkegård, I: *Historier fra bybakken. Årsskrift for Aabenraa Byhistoriske Forening 2014.*

Lars N. Henningsen: Fra Kirkepladsen til Forstallé – Aabenraas gamle og nye kirkegård, i: *Historier fra bybakken. Årsskrift for Aabenraa Byhistoriske Forening 2014.*

Lars N. Henningsen: *Aabenraa kirkegård. En historisk vandring.* Folder udgivet af Aabenraa Sogn 2014.

www.aabenraa sogn.dk

Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland

Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland er etableret under Museum Sønderjylland som en videreførelse af det kulturmiljøråd, der blev oprettet af Energi- og Miljøministeriet i 1998. Kulturmiljørådets opgaver er at rådgive offentlige myndigheder, foreninger, institutioner og andre i Sønderjylland af vedrørende fortidsminder, fredede og bevaringsværdige bygninger og bymiljøer, landskabshistorie og kulturhistoriske sammenhænge.

Kulturmiljøet i det åbne land og i byerne er en menneskeskabt billedbog, hvor vores historie er aflejret. Kan man læse bogen, er den tilgængelig, hvad enten vi færdes i bil på Als eller bruger ferien på Lakolk. Formålet med Kulturmiljørådets arbejde er derfor at åbne bogen om de mange kendte og på de mere upåagtede bevaringsværdige kulturmiljøer i landsdelen, så den også kan læses af de kommende generationer. Med udgivelsen af dette hefte ønsker Kulturmiljørådet for Sønderjylland at fortælle historien bag et af Sønderjyllands mange bevaringsværdige kulturmiljøer.

Henvendelse til Kulturmiljørådet vedrørende kulturmiljøer i Sønderjylland kan ske til dets formand, museumsinspektør cand.mag. Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 6258 60
Email: kifu@museum-sonderjylland.dk.